

Pompeu Fabra abans i després del Congrés de 1906

Joan Solà

1. L'article de 1892

L'organitzador d'aquest cicle de conferències sobre el Congrés de 1906 m'encomana que parli del Fabra anterior i posterior a la data del Congrés. Doncs bé, com diu Miracle, el Fabra de l'article de 1892, un Fabra que ens podíem pensar que es preparava per actuar bastants anys més tard, ja té la formació i els criteris estranyament madurs, de manera que jo no sabia veure-li pròpiament una evolució. Ben entès que amb aquesta afirmació no vull pas dir que Fabra tingués *resolts* els problemes de la llengua, problemes que l'afectaven a ell mateix: durant anys Fabra usa paraules, formes i grafies que després rebutjarà fins i tot amb contundència. Això durarà fins bastant més ençà del Congrés, i és la cosa més natural del món: Fabra s'anava orientant i anava obrint-se pas com podia entre els gramàtics, escriptors i altres col·legues seus.

D'aquest memorable article de 1892 al diari *La Vanguardia* de Barcelona, Miracle (1968: 269) en va dir aquestes definitives paraules: «article de valor històric [...]»; i dic article de valor històric perquè, al mateix marxapeu de tota la seva obra, Pompeu Fabra feia una pública declaració de principis, donava fe de les raons que l'havien induït a l'estudi de la llengua i a ['de'] les que li havien aconsellat de donar una determinada fesomia als resultats del seu

estudi. En l'avenir, tot allò que ell faria no seria sinó perfer aquells mateixos resultats». Subscriu totalment aquestes paraules. Aquest escrit va ser el vuitè i darrer d'un debat que el diari havia acollit durant tres mesos (des del 25.XII.1891 fins al 22.III.1892): de Claudi Omar (dos cops), J. Casas Carbó, Apel·les Mestres, P. i G., Joan Llobet, i Fabra. A part que és un escrit carregat de saviesa i, malgrat tot, accessible a qualsevol persona (i és per això que el debat va quedar tancat immediatament amb pany i clau), conté, com diu Miracle, totes les línies de força del nostre autor i demostra una sorprenent coneixença tècnica de la situació moderna de la llengua i una encara més sorprenent claredat sobre les causes de la situació i sobre la feina que calia fer per modernitzar aquesta llengua. Les idees principals que desenvolupa són les següents:

- El seu interès primordial per la fonètica.
- La constatació que l'ortografia catalana era un calc de la castellana.
- La necessitat de rigor i precisió científics en l'exposició dels fets de llengua.
- La necessitat de treballar amb les altres llengües romàniques a la vista (v. § 3).
- La necessitat d'estudiar el sistema intern, idiosincràtic, del català.
- La necessitat de definir el model de llengua estàndard (al marge dels detalls ortogràfics, gramaticals i lèxics).
- El criteri que ha de tenir qui escriu una gramàtica aplicada, no pas teòrica, criteri que ell havia aplicat ja al seu primer llibre, l'*Ensayo*, publicat l'any anterior.

Com que en aquest mateix cicle de conferències, en diversos altres cicles recents i en nombroses publicacions d'aquests darrers temps s'han analitzat molts aspectes del nostre primer lingüista, en aquesta breu exposició del tema encomanat em referiré només a dos aspectes del seu pensament i de la seva obra: la seva preparació tècnica en aquesta època (§ 2) i la seva concepció panromànica de l'estudi del català (§ 3), i tot seguit els il·lustraré amb diversos exemples que faran veure un altre tret de Fabra: el seu admirable ordre mental, a part la seva intel·ligència (§ 4). Vegeu ara una exposició global més extensa de la seva vida i de la seva obra a Ginebra i Solà (2007).

En aquesta exposició em referiré directament o indirectament a una sèrie de publicacions de l'autor que enumero tot seguit. Com que són prou conegudes, no les dono a la bibliografia final, llevat de les que marco amb un asterisc.

Llista d'obres de Fabra a què al·ludeixo

- 1890-1892 Campanya lingüística de *L'Avenç*
1891 **Ensayo de gramática de catalán moderno*

- 1892 *«Sobre la reforma lingüística y ortográfica» (*La Vanguardia*)
- 1893 *Esteve Arnau, «L'ensenyança de la llengua francesa...» / 1900, *«L'ensenyança [...]. El programa de [...] francès»
- 1897 *«Étude de phonologie catalane» (*Revue Hispanique*, RH)
- 1898 **Contribució a la gramàtica de la llengua catalana*
- 1903 *«La representació de la / palatal» (*Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, BDLC)
- 1904 *Silabari català
- 1905 *«Les tres preteses lleis d'escursament, de distinció y d'eufonia»
Recensió de Saroihandy, *Remarques sur la conjugaison catalane* (RH)
- 1906 *«Qüestions d'ortografia catalana» (Congrés)
*Esmenes (Congrés)
*«Les e toniques du catalan» (RH)
- 1907 Secció «Qüestions gramaticals» (*El Poble Català*)
«Le catalan dans la *Grammaire des langues romanes* de W. Meyer-Lübke et dans le *Grundriss der rom. Philologie*» (RH)
«Sobre diferents problemes pendants en l'actual cat. literari» (*Anuari IEC*)
- 1911 **Qüestions de gramàtica catalana*
- 1912 **Gramàtica de la llengua catalana*
- 1913 Cursos orals
**Normes ortogràfiques*
*«Els mots à tons en el parlar de Barcelona» (*Bulletí de Dialectologia Catalana*, BDC)
Recensió de Barnils, *Die Mundart von Alacant* (BDC)
- 1917 **Diccionari ortogràfic*
- 1918 **Gramàtica catalana* (IEC)
**Gramàtica catalana. Curs mitjà*
- 1919 **Gramàtica francesa*
«Converses filològiques» (*La Publicidad / La Publicitat*)
- 1923 *«El catalán y sus análogos» (*Enciclopedia Espasa*)
- 1924 **Gramàtica anglesa*
- 1932 **Diccionari general de la llengua catalana*
- 1933 **Curset de fonètica*

2. Preparació de Pompeu Fabra

A part de tenir unes grans qualitats lingüístiques, Fabra es va preparar intensament durant molts anys, aprenent llengües i assimilant els millors autors de la romanística i de la lingüística general.

Mascaró (2006) divideix l'espai professional de Fabra en els tres períodes següents:

a) 1883 (15 anys)-1889. Els coneixements bibliogràfics de Fabra en aquest període deriven només de llibres escolars, com la gramàtica catalana de Bofarull, les gramàtiques de llengües estrangeres de casa els Arregui i el diccionari de Labèrnia, una obra ja més seriosa. La seva primera gramàtica, l'*Ensayo* (1891), «revela unes condicions extraordinàries i una maduresa sorprenent, sobretot tenint en compte els mitjans de què es valia». Com és prou sabut, les gramàtiques i altres obres lingüístiques referides al català eren en aquells anys generalment molt poc convincents i sovint plenes de contradiccions, però sobretot eren fetes amb molt poc o gens coneixement tècnic de lingüística general ni de la història del català. I aquesta situació va ser la que va fer reaccionar aquell Fabra jovenet que ja tenia unes grans intuïcions en matèria de llengua. La reacció es va produir sobretot amb fets: redactant aquell *Ensayo*, que trencava amb tota la tradició (es basava en la llengua real que l'autor observava al seu voltant i no pas en rutines escolars).

b) 1889-1905. Fabra entra en contacte amb el grup de *L'Avenç*, l'Ateneu Barcelonès i el món de la lingüística romànica. És l'època que Murgades (2000) anomena de «contestació». Fabra adquireix coneixements sòlids de la lingüística històrica, de la lingüística romànica i del català antic. En tots tres fronts el nostre autor treballa en solitari i sense fer soroll: perquè els articles que anirà publicant a la *Revue Hispanique* i en altres revistes tècniques realment devien tenir un ressò mínim en el seu ambient. Però l'any 1905 publica un parell d'articles en una tribuna ja popular, el diari *El Poble Català*, contra Josep Nonell, un gramàtic contemporani que havia publicat obres d'una certa envergadura. I l'any 1906 es farà conèixer també de manera massiva al Congrés Internacional.

c) 1906-1939. «Després del seu èxit al Primer Congrés [...], Fabra sembla intuir que el seu paper està canviant: ha passat de disposar del poder de la raó a començar a gaudir d'un poder més efectiu, que li donen el seu prestigi creixent i les perspectives de futur de la institució creada per Prat de la Riba. Aquesta situació es consolida quan l'any 1911 és nomenat membre de la llavors tot just creada Secció Filològica de l'Institut. A partir d'aquí el seu prestigi i també el seu poder efectiu van augmentant», diu Mascaró. Aquesta és l'època de les grans realitzacions del nostre autor enfocades específicament a la tasca que Josep Pla (1969: 63) anomenarà la «finalitat pública i general» de recuperar, codificar i modernitzar el català: les *Normes ortogràfiques* (1913, en les quals ell va tenir un paper decisiu: v. Segarra, 2008), el *Diccionari ortogràfic* (1917), la *Gramàtica catalana* que esdevindrà «oficial» (1918a) i el *Diccionari general* (1932). Fabra publicarà encara algun article de caire més teòric, com els de la *Revue Hispanique* de 1906 i 1907 o els del *Bulletí de Dialectologia Catalana* de 1913-1914; i les dues gramàtiques del francès (1919) i de l'anglès (1924). Però sobretot publicarà les dues «obres» que (a part el *Diccionari*) són, de molt, les més importants de la seva producció: la *Gramàtica de la llengua catalana* de 1912 i les «Converses filològiques» (1919 i següents).

Mascaró diu que Fabra era «una persona enormement preparada en el camp de la lingüística del seu temps i d'una gran capacitat i intuïció per a l'anàlisi gramatical», sincrònica i diacrònica. I afegeix: «podem assegurar que Fabra, a partir d'un cert moment, coneixia, bàsicament, tot el que d'important s'havia publicat en lingüística quan es posava a redactar cadascun dels seus articles».

Pel que fa al coneixement dels corrents lingüístics, Fabra havia assimilat bé els escrits dels neogramàtics i la lingüística romànica. Concretament, coneixia les figures capdavanteres: Grimm, Bopp, Diez, Meyer-Lübke, Saussure, Grammont, Jespersen i l'Escola de Praga (v. Arnal, 2000). I no cal dir que havia llegit atentament els escrits dels col·legues de la seva llengua: Milà, Aguiló, Forteza, mossèn Alcover, Calveras, etc. Tenim una constància explícita molt feble del món bibliogràfic de Fabra, perquè el nostre gramàtic no acostumava a esmentar les fonts. Sigui com vulgui, al marge de les fonts, Fabra partia d'unes dots personals excepcionals, sense les quals molt sovint les lectures no donen tot el fruit que caldria. Bonet (2005) ens fa veure que Fabra, ja des del seu primer manual (1891), «va saber trencar amb la precària tradició gramatical autòctona» i va fixar-se l'objectiu de descriure la llengua abans de posar-se en el terreny prescriptiu: de descriure-la, evidentment, amb una base «en la mateixa llengua parlada, i no pas en les convencions gramaticals tradicionals». Aquella primera gramàtica era «el resultat feliç de la precocitat d'un adolescent genial». Miracle (1968: 202-203) explica de manera molt entenedora el xoc que aquella obra va representar en aquell moment i en aquell ambient. Per a l'època de confecció de la gramàtica de 1912 són útils els epistolaris (v., per exemple, Marquet, 2002).

En el terreny de l'ensenyament de les llengües modernes, sembla que Fabra coneixia el moviment de renovació d'aquest camp produït a partir del darrer quart del segle XIX per lingüistes com Sweet, Passy, Viëtor i Jespersen i concretat en la importància de la fonètica en aquest terreny. La influència d'aquest corrent es pot observar «de forma especial a la gramàtica de 1912» (Julià-Muné, 2005: 101). Faltaria saber fins a quin punt la podem afirmar també en altres obres del nostre autor o en la seva col·laboració amb els moviments de renovació de l'ensenyament primari i secundari del nostre país, que a poc a poc va haver d'abandonar, perquè l'absorbia la feina més central d'establir la normativa. Són fruits d'aquesta col·laboració el *Silabari* de l'any 1904 i el *Curs mitjà* de gramàtica de 1918, del qual el pedagog Alexandre Galí va dir el següent: «Aquest llibre [...] presenta per primera vegada a Espanya la gramàtica fonamentada en fets de llengua, no la gramàtica aristotèlica de tipus lògic que era la que s'estilava» (Lloret i Ramos, 2006: 207). Mascaró (2006: 23) ha pogut precisar que la influència d'aquells autors esmentats «és del tot impossible» en l'època primera i concretament en l'*Ensayo* (1891).

Pel que fa al coneixement personal de llengües, és segur que coneixia bé el castellà, l'anglès, el francès, l'italià i el llatí, i que llegia l'alemany. Va escriure sengles gramàtiques de l'anglès i del francès, i ens consta que tenia la intenció d'escriure'n una del romanès. Inversament, en va publicar diverses del català destinades a públics de parla castellana, francesa i anglesa.

D'altra banda, en les seves publicacions més teòriques, però també ara i adés en les més aplicades, veiem el seu tarannà de comparar el català amb altres llengües, especialment les romàniques. Malgrat que no abusava mai del procediment de donar referències de manera gratuïta, a través de les seves obres trobem esmentades una bona quantitat de llengües: el castellà i el francès hi són omnipresents; altres llengües són: llatí, portuguès, italià, romanès, sard, provençal, anglès, alemany, rus, polonès, suec, xinès, àrab i serbocroat. En canvi, no sabem res de la relació de Fabra amb el basc, cosa sorprenent tenint en compte que va viure deu anys al País Basc. De fet, cal dir que no sabem a penes res de la vida que feia a Bilbao, fora d'algun detall com que jugava a la pilota basca.

3. Fabra, romanista

Al pròleg del seu diccionari castellà, Joan Coromines deixa clar, de manera programàtica i fins com un repte, que no es pot estudiar una llengua romànica sense conèixer totes les altres i tenir-les sempre a la vista, i diu que el seu diccionari és el primer del gènere en què això es practica «en forma intransigente y sin excepciones [...], puesto que al fin soy romanista sin limitaciones» (1954: xxiv). Aquesta proclama, feta a l'estil del nostre gran etimòleg, ens causa un impacte considerable..., llevat si coneixem la trajectòria de l'autor i concretament els seus models morals i intel·lectuals.

Coromines tenia veneració i respecte màxims a tres personatges: el seu pare, Jakob Jud i Pompeu Fabra. Al seu pare, perquè li era «pare del cos i de l'esperit», com diu a la dedicatòria de l'esmentat diccionari castellà. A Jakob Jud, perquè l'havia tractat amb gran confiança i generositat quan Coromines va anar a estudiar a Suïssa. I a Pompeu Fabra, pel tracte cordial que sempre van tenir i per l'alta intel·ligència i eficaç laboriositat que Coromines li reconeixia. Doncs bé, resulta que Fabra havia adoptat exactament el mateix mètode i s'hi havia referit alguna vegada amb paraules no pas més suaus que les que sovint gasta Coromines. Al llibret de l'any 1911 *Qüestions de gramàtica catalana* trobem una frase que ens pot servir perfectament: diu Fabra que més valdria «un bon curs de Filologia romànica que les vàries gramàtiques preceptives que s'han publicat» (segons Julià-Muné, 2006, que ho treu d'un article de Xènius). De fet, Fabra en els seus cursos orals sovint feia conèixer detalls o teories de les obres recents de lingüística que li arribaven a les mans.

4. Una intel·ligència superior i un ordre admirable

Sense preàmbuls, tota persona que es posa al davant un escrit qualsevol de Fabra hi descobreix immediatament les virtuts que hem esmentat. Una possible síntesi d'aquestes virtuts es ver-

balitzaria amb les dues paraules del títol d'aquesta secció: Fabra posseïa una intel·ligència superior i un ordre mental admirable. Sabem perfectament que aquestes dues qualitats no forçosament van juntes en una persona; sovint es troben precisament divorciades. I sense ordre no hi ha manera de transmetre la llum de la intel·ligència.

Il·lustraré aquestes afirmacions amb diversos exemples cronològics: la dura crítica contra els mètodes d'ensenyament del francès (1893: secció *a*), la resposta a Melcior Cases (1903: *b*), el rebuig de les «tres lleis» de Nonell (1905: *c*), les tres esmenes totals a ponències del Congrés de 1906 (*d*) i el quadre comparatiu que Fabra inclou al *Diccionari ortogràfic* de 1917 (*e*).

a) Crítica dels mètodes d'ensenyament del francès

En els seus anys escolars, Fabra devia haver topat amb mètodes de francès fets amb molt poca coneixença de la matèria i de la pedagogia específica. Als seus vint-i-cinc anys ja havia descobert llibres més decents a la casa del seu amic Arregui, i aleshores va publicar una sèrie d'articles contra els mètodes que es feien servir a Barcelona i arreu de l'Estat. Els va publicar amb el pseudònim d'*Esteve Arnau* i per això no han estat identificats fins molt recentment per Josep Murgades, que els ha publicat amb un estudi preliminar (Murgades, 2005).

En la seva crítica, duríssima, Fabra es refereix gairebé exclusivament a les deficiències d'aquests mètodes en l'aspecte fonètic, un aspecte que per a Fabra era bàsic en qüestió de llengües, però que aleshores no ho era pas per a tothom. Em limito a reproduir, a partir de la publicació de Murgades, unes quantes frases dels seus articles que ens mostren un Fabra pràcticament desconegut fins avui. Fins ara teníem del nostre gramàtic una opinió més aviat d'home pacífic o voluntàriament allunyat de la polèmica pública, i aquí veiem un articulista despietat, radical.

[1] Per a formar-se una idea de com s'ensenyava el francès an els alumnes de segona ensenyança, basta fullejar les gramàtiques franceses que s'han anat donant aquets anys. Del 88 ençà se n'han donat unes quantes. Totes són exquisides. (25)

[2] Si mai arribés a ser catedràtic de francès, jo també feria la meua gramàtica, perquè creg que les fetes no serveixen. (26)

[3] [Les tres gramàtiques que analitza, de Bosque, de Chartrou, i de l'*abbé* Miracle, constitueixen] un feix de llibres inútils (26). No exagero: és un escandol! L'enumerar-les m'ha dut a parlar de coses ben repugnants [...]. Que tot contribueixi a augmentar el fastig, i qu'arribi aviat el die de treure'ns de sobre tanta plepa! (28)

[4] El trafic escandalós d'obres de text. (61)

[5] Cap de les gramàtiques hispano-franceses que coneixem, i en coneixem moltes, explica com cal la pronúncia francesa, totes contenen regles antiquades o errònies, en donen d'insignificants i n'ometen d'importantíssimes. (62)

[6] [A l'article de 1900 celebra que l'Estat hagi començat a posar ordre en aquesta matèria.] Hem de celebrar, doncs, la publicació del programa oficial de francès, d'un programa que ve a inutilitzar totes aquestes gramàtiques infectes [...]. I sols podem deplorar que l'escombrada no hagi agafat als catedràtics. (64)

Fabra engega també qualificatius no pas més suaus a llibres de text d'altres matèries: «detestables» (28), «Quin mal no han fet aquestes obres a la nostra joventut! Han fet més que fer-li perdre el temps: l'han malmesa, li han omplert el cap de bestieses i inexactituds» (29).

b) Resposta a Melcior Cases

Un dels problemes ortogràfics més difícils de solucionar en el tombant dels segles XIX a XX era la representació de la lateral palatal (anomenada *ella* i representada fonèticament amb el signe [ʎ]): el primer so de la paraula *llum*, el segon d'*olla* o el darrer de *coll*. La dificultat era doble. En primer lloc, el català parlat (concretament a les Illes Balears, però sembla que també, poc o molt, en altres parts del domini) posseïa paraules amb el so corresponent a la *ela* doble com ara *al·lot* o el cultisme *col·legi*, a part d'altres cultismes com ara *col·laborar* (existents també en la majoria de llengües, com en francès *collaborer*, anglès *collaborate*); si en català escrivíem la lateral palatal en forma de *ll* (*olla*), aleshores necessitàvem un nou signe per a la *ela* doble, i sovint en aquell temps es recorria al guionet (*col·laborar*), però el guionet era un signe de paraula composta (com en *vint-i-cinc*) i per tant la solució era incòmoda. En segon lloc, hi havia casos en què la pronunciació diferia entre dialectes: en paraules com ara *abella* o *mirall*, els uns pronunciaven [ʎ] i els altres [j] (*abeia*, *mirai*).

Un bon dia el senyor Melcior Cases va somiar la solució perfecta i, sense pensar-s'ho dues vegades, va enviar al *Bolletí* de mossèn Alcover l'article, brevíssim, on l'exposava (Cases, 1903). La solució era tan simple com això: si el resultat palatal del grup llatí NI es representava amb el dígraf *ny* (com en CICONIA > *cigonyia*), aleshores el resultat palatal del grup llatí LI es podia representar amb un altre dígraf semblant, *ly* (MIRABILIA > *meravellya*). Cases havia, sí, observat algun cas que no li encaixava amb aquesta proposta i sabia alguna cosa vaga sobre la diferència dialectal de pronunciació que hem dit, per la qual cosa simplement afegia dues notetes al seu esquema. Dono tot seguit l'esquema i les dues notetes (amb els ètims llatins en versaletes):

Melcior Cases

CICONIA	<i>cigonyia</i>
MIRABILIA	<i>meravellya</i>

1. «Se converteixen també en *l* palatal algunes doble *l*: CASTELLUM, *castely*; moltes *l* inicials: LAMINA, *lyauna*; *le* en determinats casos: PALEA, *palya*; en canvi algunes vegades *li* no sofreix la palatinisació: FAMILIA, *familia*.»
2. «En molts punts hi ha una multitud de casos» de pronunciació *i*: «*paya*, *escabeyat*, etc.»

Com veurem a propòsit de Nonell, Cases no té un coneixement clar (i molt menys exhaustiu) del fenomen que intenta explicar: amb expressions com «algunes doble *l*», «en determinats casos», «algunes vegades» o «en molts punts hi ha una multitud de casos», el legislador no pot formular una norma ortogràfica: cal saber què hi ha *exactament* al darrere d'aquestes expressions aproximatives. Però hi ha encara un altre inconvenient, que Cases no veu: no es pot comparar el cas de la grafia *ny* al de la grafia *ly*, en concret perquè *ny* es troba poquíssim a l'inici de paraula (el llatí NASU dona *nas* i no pas *nyas*, etc.), mentre que [ʎ] s'hi troba de manera regular, massiva, i, a més a més, la grafia inicial *ly* repugna de manera irresistible a la tradició i, per tant, als hàbits de lectura. Efectivament, la proporció entre les paraules començades en *ny*- i les començades en *ll*- és, a l'actual diccionari normatiu (*Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans*, DIEC), aquesta: una columna i mitja contra cinquanta-sis columnes.

Fabra va replicar a l'article de Cases amb un altre al mateix *Bolletí* (1903) en el qual demostra una coneixença precisa del fenomen i, per tant, pot exposar-lo amb claredat: els casos de la nota 2 de Cases són els casos que procedeixen dels grups llatins -LI- / -LE- i C'L (FILIA > *filla*, PALEA > *palla*, APIC(U)LA > *abella*; el signe «C'L» s'usa per indicar que desapareix una vocal entre la *c* i la *l*, en aquest cas la *u*), i els de la nota 1 són casos *sistemàtics*, no pas esporàdics; però els cultismes no sofreixen la transformació en cap dels dos casos. Vegem l'esquema de Fabra:

Pompeu Fabra

1. a) -LI- / -LE- i C'L > [ʎ] o [j]: FILIA *filla*, PALEA *palla*, APIC(U)LA *abella* (o bé *paia*, *abeia*, etc.).
b) L- i -LL- > sempre [ʎ]: LUPU *llop*, VITELLU *vedell*.
2. Mots savis: FAMILIA *família*; LABOR *labor*; EXPELLERE *expel·lir*.
3. Inconvenients grossos per a una sola grafia de la *l* palatal:
a) *ny* no és equiparable a *ly*: N- = *n* (NASU *nas*), i *ly* repugna a la tradició.
b) la diferència dialectal.

Finalment, l'ortografia catalana oficial va acceptar la grafia *ll* per a [ʎ], i aleshores es va establir el punt volat (*l·l*) per a la doble *ela*, signe que ja havia utilitzat algun autor abans. En el primer cas, simplement calia acceptar (en el nivell de formalitat que fos) una duplicitat de pronunciació: [ʎ] o bé [j]. Aquesta diferència de pronunciació es veu clarament en paraules com *poll* 'pollet, pollastre', provinent de PULLU (per tant, pronunciat per tothom amb [ʎ]),

contraposada a *poll* 'insecte paràsit', provinent de PEDUC(U)LU, i a *poll* 'pollancre', provinent de *POCLU (per tant, totes dues amb la doble pronunciació, [ʎ] i [j]); el signe «*» significa que l'ètim indicat és una forma suposada, no testificada).

c) Rebuig de les «lleis» de Nonell

Però potser eren casos més insolents (perquè es revestien de més ínfulas) i més perillosos els casos de Nonell i Grandia. El primer (Nonell, 1895: § 14) havia proclamat l'existència de tres «lleis» evolutives del llatí al català, i el segon s'hi havia adherit amatent (com havia fet també Fullana). Dono d'aquestes lleis l'exposició que en fa Pompeu Fabra (1905):

(i) La *lleï d'escurçament* faria caure totes les desinències llatines, nominals o verbals (-A, -AM, -AS, -AT, -ANT, -IT, -UM, -US, etc.), de manera que el present d'indicatiu del verb llatí AMO (1 AMO, 2 AMAS, 3 AMAT, 4 AMAMUS, 5 AMATIS, 6 AMANT) donaria en català 1 *am*, 2 *am*, 3 *am*, 4 *amam*, 5 *amat*, 6 *am*.

(ii) La *lleï de distinció* acudiria en socorriment de les formes confuses produïdes per la primera lleï i proporcionaria tot allò que convingués perquè fossin clares, però *sense norma fixa, a l'atzar*. Per exemple, tres d'aquelles formes catalanes continuarien evolucionant així: 2 *am* > *ams* (i després > *ames*), 3 *am* > *ama* i 6 *am* > *amn*; exactament igual que *fill* (que seria l'evolució tant de *filius* com de *filia*) adquireix una *a* imprevisible en el femení (*filla*).

(iii) La *lleï d'eufonia* remeïaria les articulacions difícils de pronunciar produïdes per les dues lleïs anteriors: 6 *amn* esdevindria *amen*; i, passant dels verbs als noms, *templ* i *viatg* esdevindrien *temple* i *viatge*.

¿I per quina raó, els intercepta Fabra, les paraules llatines CANDELA i POENA no donen *candel* i *pen* (amb la simple caiguda de les desinències), sinó *candela* i *pena*, si no es confonen amb cap altra paraula ni necessiten la vocal final per poder-se pronunciar? ¿I per què VIATICUS no donava simplement *viatx* (exactament igual que *despatx*, etc.), sinó que dóna *viatge*? ¿I per què aquella forma 6 *amn* va donar *amEn* (amb «afegiment» d'una *e* interior) i no pas *amnE* («afegint»-hi la *e* al final, exactament igual com veiem en *himne* o *temple*)? Simplement, Nonell i companyia sabien vagament que les desinències llatines sofrien caigudes en l'evolució cap al català, i d'això en deien *lleï*; però Fabra els diu que un fenomen no es pot anomenar *lleï* mentre no rebí una caracterització exacta:

No: les tres preteses lleïs d'escurçament, de distinció i d'eufonia ni són lleïs, ni expliquen res.
/ No: no-n's es donat parlar de lleï o de lleïs d'escurçament fins a saber *com* s'escurcen les paraules llatines a l'esdevenir catalanes (1911: 104/106).

La caracterització, continua a les *Qüestions* (1911: 106-109, «Una llei d'escurçament»), feia anys i panys que la coneixien els romanistes. El lingüista francès Darmesteter, per exemple, feia 25 anys que havia formulat la llei següent: «En síl·laba no inicial situada immediatament abans de la síl·laba dominant (tònica), el francès suprimeix totes les vocals llatines llevat la *a*»; llei perfectament aplicable al català («En Darmesteter ens dóna, doncs, feta una llei de transformació del català»), que representa una part ben clara de les transformacions produïdes. I ara Fabra l'aplica a totes dues llengües alhora amb una d'aquelles llistes comparatives que devien deixar bocabadats els lectors d'aquells anys. En dono cinc dels vint-i-dos exemples (entre parèntesis, la vocal llatina que caurà):

CIN(E)RÁRIU > fr. *cendrier*, cat. *cendrer*
 BLASPH(E)MÁRE > fr. *blâmer*, cat. *blasmar*
 JUD(I)CÁRE > fr. *juger*, cat. *jutjar*
 COLL(O)CÁRE > fr. *coucher*, cat. *colgar*
 SING(U)LÁRE > fr. *sanglier*, cat. *senglar*

Vegem aquelles preteses lleis en els dos esquemes següents, on afegeixo alguna nota explicativa:

	1	2	3	4	5	6	
	AMO	AMAS	AMAT	AMAMUS	AMATIS	AMANT	TEMPLUM
<i>Esturçament</i>	am	am	am	amam	amat	am	templ
<i>Distinció</i>		ams ¹	ama ¹		amats ³	amn ¹	
<i>Eufonia</i>		amEs ²				amEn ⁴	templE

(1) ¿Per què la forma 2 adquireix una *s* (*ams*), la 3 una *a* (*ama*) i la 6 una *n* (*amn*), i no pas qualsevol altre so?

(2) *Ams* era perfectament «eufònica» (pronunciable). ¿Es converteix en *ames* potser perquè calia distingir l'indicatiu del subjuntiu? Però és que també la forma 2 del subjuntiu feia *ams* > *amEs* en català antic i no va canviar pas en aquell període (!).

(3) ¿Per què aquesta evolució? *Amat* era perfectament «eufònica» i es «distingia» de totes les altres. (El que passa és que la forma *amats* és una forma real del català antic.)

(4) ¿Per què *amEn* i no *amnE* (cf. *himne*, *temple*)? ¿I per què s'hi afegeix una *e* i no una altra vocal?

	1	3						
	CANTABAM	CANTABAT	CARUS	CARA	FILIUS	FILIA	CANDELA	VIATICUS
<i>Eскурçament</i>	cantav	cantav	car	car	fill	fill	candel	viatg
<i>Distinció</i>	cantava ¹	cantava ¹		cara		filla		
<i>Eufonia</i>							candela ²	viatge ²

(1) ¿Per què no es van «distingir» les persones 1 i 3?

(2) ¿Per què no *candel*, *viatg* (o *viatx*)? (cf. *vaig*, *boig*, *fuig*).

d) Esmenes totals al Congrés de 1906

Al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906) els assistents van presentar catorze esmenes a les ponències de la Secció Filològic-Històrica. De les catorze, quatre eren de Fabra, i tres d'aquestes eren les úniques esmenes «totals». Els textos de les esmenes es donaven a conèixer als ponents, que les acceptaven o no: si les acceptaven, el text sotmès a votació era únic; si no les acceptaven, aleshores se sotmetien a votació el text de la ponència i el de l'esmena. Les versions d'aquests textos del cos de les actes i els de l'apartat final de votacions generalment presenten variacions més o menys importants (fins i tot amb ortografies no coincidents o internament contradictòries): indico en cada cas quin text transcriu. Per a més detalls sobre la part més estrictament lingüística d'aquest Congrés, el lector pot ara veure Bonet (2005) i Julià-Muné (2006).

(i) *Esmena a Víctor Oliva*

Exposo tot seguit l'esmena total que Fabra va fer a la ponència de Víctor Oliva (1906, «Sobre procedencia y ortografía de la x catalana»).

L'ortografia del so fricatiu prepalatal sord de paraules com *xàfec*, *reixa* o *peix* era un altre dels problemes que s'arrossegaven des de feia anys. La ponència de Víctor Oliva és plena d'anàlisis i propostes estranyes i arbitràries, en què es veu que el ponent no controla cap forma ni cap ètim. Al final, dona una taula on «acobla» «els mots d'escriptura duptosa en series afines, i resulta qu'hem necessitat fins a 18 divisions», diu (Oliva, 1906: 158). Es tracta de divuit casos que ell classifica com a diferents, i dona per a cada un la pronunciació i la grafia, perquè es vegi el gran desori gràfic existent. La llista d'Oliva és la següent:

Víctor Oliva

<i>Grup</i>	<i>So</i>	<i>Grafia</i>	<i>Exemples</i>
1	ks	cs	sacsejar
2		chs	flachs, suchs, amichs
3		cc	reaccions
4		x	luxe, fixar, mixte
5		xc	excessiu
6	kz	x	examinar, existir, exuberant
7	s	x	explicar
8	ch <i>francesa</i>	x <i>inicial</i>	xerrar
9		x <i>medial postconsonàntica</i>	marxa, pinxo
10		x <i>final</i>	ix, Flix
11		ix <i>medial</i>	reixa, caixa, fluixesa
12		x <i>davant de «i»</i>	reexir. Eximenis, ruxim
13		x <i>després de «au»</i>	rauxa
14		ix <i>final</i>	moix, fluix, calaix, peix
15	ch <i>castellana</i>	tj	fatj (fatjeda)
16		ig	boig (bogeria)
17			roig (rojo), enuig (enutjar)
18		tx	fletxa, empatx

Perquè es vegi l'arbitrarietat i la confusió d'aquesta classificació, diguem només que Oliva posa al mateix sac de la llista casos intuïtivament tan allunyats del problema com els plurals (núm. 2); que separa innecessàriament casos com 11 i 12, i que inclou a la llista casos heterogenis com 3-7 (en què hi ha bàsicament cultismes) i 15-18 (el so de *x* a *boig* no és pas el mateix que el de *ix* a *calaix*, i l'ortografia tradicional tampoc no els confonia).

L'esmena total de Fabra comença per desestimar (sense mencionar-lo) el cas de *x* pronunciada [gz] (no pas [kz], com diu Oliva) o [ks] (és a dir, dels cultismes), i així pot posar ordre en l'afer, que resulta extremament simple (Fabra, 1906*d*: 162).

Pompeu Fabra

1. Procedència de la *x* catalana: llatí X, PS, SSI, STI, SC davant *eli*.
2. Grafia:
  - a) Inicial: sempre *x* (*xop*)
  - b) Darrere consonant: sempre *x* (*gronxa*)

- c) Darrere *i*: sempre *x* (*ix*, *guix*)
- d) Darrere *a*, *e*, *o*, *u*: la grafia antiga més comuna és *ix* (*baix*, *baixa*), que permet diferenciar aquesta *x* «de la *x* doble llatina» (*axioma*, *examen*). Els qui no accepten la grafia *ix* escriuen (per a [ks] i [gz]) *acsioma*, *eczamen*, grafies «ni etimològiques ni tradicionals»

La nota de Fabra és molt breu i no desenvolupa el punt 1. Il·lustren aquest punt casos com els següents: FRAXINU *freixe*, CAPSA *caixa*, *VESSICA *veixiga*, ANGUSTIA *angoixa*, CRESCERE *créixer*, DISCIPULU *deixeble*. Observem que els casos d'*acsioma* i *eczamen* són paraules cultes (l'aspecte que hem vist que desconeixien molts autors i polemistes de l'època: els qui no acceptaven d'escriure simplement *x* en aquest cas usaven aquestes altres formes, contra tota la tradició i fins contra la fonètica —en la segona paraula la pronunciació és *gz* i no pas *kz*).

(ii) *Esmenes a mossèn Alcover i a Bernat Obrador*

L'esmena segurament més sonada va ser la que va fer a mossèn Alcover, el factòtum del Congrés. Mossèn Alcover exposava la concordança del participi passat amb el complement directe (*He vistes les teves germanes*, *Les he vistes*) i feia veure que unes llengües romàniques l'havien conservada (francès, italià, occità) i unes altres l'havien perduda (portuguès, castellà, romanès). El català es trobava en un punt intermedi, amb la concordança ben conservada en balearic i no tant o gens a la resta; i Alcover defensava que la pèrdua de concordança no era cap evolució «natural y espontània», sinó «una invasió violenta de la sintaxi del castellà» (Alcover, 1906: 127). L'esmena de Fabra és un dels escrits breus més admirablement redactats i contundents del gramàtic. Malgrat que ja és prou conegut, potser és coherent que el tornem a reproduir aquí (pàg. 129 de les Actes; hi afegixo el text entre claudàtors, a D):

I. Originàriament totes les llengües novo-llatines fan concordar el participi ab el règim directe. (En una oració com *he cantada una cançó*, que significava originàriament *tinc cantada una cançó*, tenim: *he* verb, *una cançó* règim directe, *cantada* predicat d'aquest règim; donchs, naturalment: acord de *cantada* ab *cançó*.) [Cf. *Aquests monuments encara no els tenim fotografiats*.]

II. Més tart, quan la combinació sintàctica verb-predicat (*he cantada*) passa a ésser un temps (el perfet del verb *cantar*), llavors la flexió del participi tendeix a desaparèixer, es a dir, es tendeix a donar una forma *única* al temps compost (HE CANTAT *una cançó*, com HE CANTAT *un cant*), exactament com en els temps simples (CANTEM *una cançó*, com CANTEM *un cant*).

III. Aquesta tendència's manifesta en *totes* les llengües, sobre tot quan el participi precedeix el règim: en *cap d'elles* l'acort del participi y del règim es obligatori en tots els casos (*aveva vinto una impresa*, Maquiavel, *quelle che abbiamo veduto*; en francès el participi es sols variable quan el precedeix el règim: *la femme que j'ai vue*, però *j'ai vu une*

femme). Es una afirmació gratuïta l'atribuir exclusivament a l'influència castellana 'l pas del participi constantment flexible del català antic (*he cantada una cançó*) a participi generalment no flexible (*he cantat una cançó*).

IV. Donat l'estat actual de la llengua, creyem que pot tant sols considerarse obligatori l'acort del participi ab el règim directe quan aquest es un pronom de tercera persona o la partícula *ne*: *La noya, no l'hem vista; llebres, n'hem caçades quatre*.

Bernat Obrador va exposar el tema dels dos auxiliars *haver* i *ser*, un tema més difícil que el de mossèn Alcover, i el mateix ponent ja diu clarament que no està gaire segur d'haver-lo tractat de manera definitiva. Amb tot, ha preferit, diu, «pecar de temerari que de covard» i formula una regla «única y sense excepcions». Reconeix que Fabra té raó amb la seva esmena; però, tenint en compte que el català ha sofert «durant uns quants segles l'influència tòxica d'un idioma oficial estern», creu que «la missió dels escriptors es contraposarse al element popular, massa disposat a admetre inconscientment influències externes [*sic*] y barbarismes embrutidors» (p. 138). La seva proposta final és, doncs, la següent (Obrador, 1906: 684):

Bernat Obrador

Qualsevol verb català pendrà l'auxiliar *esser*, sempre que dins l'oració el seu participi sia adjectiu del subjecte, y pendrà l'auxiliar *haver* sempre que 'l participi sia adjectiu del terme de l'acció o de l'acció verbal mateixa.

Pera facilitar l'observança d'aquesta lley interna, convé donar com a norma que duen l'auxiliar *esser*:

- a) Els verbs reflexius, propiament dits, això es, sempre que 'l terme d'acció sia 'l meteix subjecte (*s'ES espatllar*; *se SÓN barallats*), y no quan es un altre (*ell s'ha pensat AIXÒ*; *ells s'ho havien acabat TOT*).
- b) Certs verbs intransitius: *nàixer*, *morir*, *esser*, *romandre*, *caure*, *quedar*.
- c) Certs verbs de moviment local: *anar*, *venir*; *entrar*, *sortir*; *arribar*, *tornar*, *fugir*, *passar*, *pujar*, *muntar*; *davallar*, *debaixar*, *partir*.

Sempre que qualsevol d'aquests verbs d'intransitiu passa a transitiu (*HE entrat aquest branch*, y *tu l'has debaixat*, etc.), du l'auxiliar *haver*.

Transcriu l'esmena de Fabra en la versió primera, més correcta (1906c: 137-138):

Pompeu Fabra

I. Originariament *totes* les llengües novo-llatines presenten tres classes de verbs: 1.ª verbs els participis dels quals poden unir-se a *habere* y a *esse*; 2.ª verbs els participis dels quals no admeten sinó *habere*; 3.ª verbs els participis dels quals no admeten sinó *esse*. Els verbs de

la 1.ª y de la 2.ª classe formen els temps compostos ab l'auxiliar *habere* (he cantat); els de la 3.ª, ab l'auxiliar *esse* (so vengut). Donchs bé: *per tot* se manifesta una tendència a fer passar els verbs de la classe 3.ª a la 2.ª, es a dir, a reemplaçar l'auxiliar *esse* per l'auxiliar *habere*: no es solament el castellà que ha arribat a l'empleu d'un sol auxiliar (*he venido*, com *he cantado*), sinó 'l portuguès (*tenho vido*, com *tenho cantado*); molts dialectes italians, el rumanès (*am venit*, com *am cântat*). Aquesta simplificació s'ha operat també en català modern: *hem vingut*, *havien mort*, etc. (antich y dialectal: *som venguts*, *eren morts*, etc.). Per quina raó no l'acceptariem en el català escrit? Allí aont l'evolució de la llengua ha produït una simplificació, se pretendria tornar endarrera y establir una diferenciació artificiosa?

II. Els escriptors de les regions ont es vivent l'auxiliar *esser* faràn bé d'usarlo sempre que espontaniament els vingui a la ploma; els escriptors de les regions ont s'ha operat la simplificació dels dos auxiliars en un sol (*haver*), poden perfectament prescindir de l'auxiliar *esser* en els temps compostos, evitant un divorci entre 'l llenguatge escrit y el parlat.

Avui coneixem una mica més bé la qüestió de les ponències d'Alcover i Obrador: vegeu la exposada de manera modèlica per Pérez Saldanya (1998: capítol 12), amb la important novetat que aquest autor relaciona tots dos fets, el manteniment de la concordança amb el manteniment de l'auxiliar *ser*. (Fabra treu de Meyer-Lübke la classificació dels verbs del punt I: v. Bonet, 2005: 219.)

Per l'esmena de Fabra a Alcover, o potser per aquestes dues darreres esmenes, juntament amb alguna de les conferències que Fabra va fer a Barcelona després del Congrés, abans de tornar-se'n a Bilbao, mossèn Alcover tenia la sensació que li havia sorgit un contrincant capaç d'entelar la seva fama i el seu lideratge en l'estudi del català. I, gràcies a la correspondència generada pel Congrés (abans i després), M. Pilar Perea (2006) fa veure que aquí va començar una tibantor entre els dos personatges que de moment es mantenia soterrada i que exploraria anys més tard.

e) Els quadres comparatius del *Diccionari ortogràfic* (1917)

Un dels criteris de la reforma de Fabra va ser d'aconseguir que el català fos *autònom*, és a dir que no se supedités a cap altra llengua en les seves solucions ortogràfiques o gramaticals, sinó que actués per consideració a les seves característiques internes. Però les llengües romàniques tenen una quantitat considerable de paraules anomenades *cultismes* perquè no han sofert l'evolució des del llatí que es considera normal per a cada llengua. I aquestes paraules tenen en les llengües romàniques (i en altres que les han adoptat, com l'anglès) una semblança molt gran, com és lògic. A l'època de Fabra hi havia molts tractadistes catalans que no «sabien» una cosa tan bàsica com aquesta: ho hem vist en diversos casos. Un altre dels criteris del nostre

gramàtic era de no allunyar en aquest punt el català de les altres llengües de cultura circumdants. La qüestió afectava de ple l'ortografia dels sons oclusius (representats amb les parelles *p-b, t-d, c-g*), així com la de les lletres *y-i*, dues qüestions que, com les que hem vist a propòsit de Melcior Cases i de Víctor Oliva, també s'arrossegaven des de feia anys. A l'hora de formular definitivament el sistema ortogràfic vigent (1917), Fabra va fer veure com eren d'antiquades i insostenibles certes grafies que s'havien anat propagant des d'antic o que s'havien introduït irreflexivament, les quals, per tant, calia modernitzar d'acord amb les altres llengües de cultura. El quadre que dono tot seguit es refereix a les esmentades parelles i procedeix del *Diccionari ortogràfic* (1917: 7 i 8). Observem només que totes les paraules afectades són, efectivament, cultismes.

Els cultismes

<i>llatí</i>	<i>castellà</i>	<i>italià</i>	<i>francès</i>	<i>anglès</i>	<i>català prefabrià</i>
acidus	ácido	acido	acide	acid	àcit
solidus	sólido	solido	solide	solid	sòlit
absurdus	absurdo	assurdo	absurde	absurd	absurt
quietudo	quietud	quietudine	quiétude	quietude	quietut
centigradus	centígrado	centigrado	centigrade	centigrade	centígrat
oblongus	oblongo	oblongo	oblong	oblong	oblonch
diphthongus	diptongo	dittongo	diphthongue	diphthong	diftonch
exergum	exergo	esergo	exergue	exergue	exerch
vermifugus	vermífugo	vermifugo	vermifuge	vermifuge	vermífuch
zoophagus	zoófago	zoofago	zoophage	zoophagous	zoòfach
heroicus	heroico	heroico	héroi que	heroic	heroych
introitus	introito	introito	introit	introit	introyt
ovoides	ovoide	ovoide	ovoïde	ovoid	ovoyde
laicus	laico	laico	laïque	laic	laych
fluidus	fluido	fluido	fluide	fluid	fluyt

Fabra utilitzava sovint la panòplia lingüística del quadre que acabem de veure. Impressiona, per exemple, el curs de 1912-1913 que li va publicar la revista *Catalunya*, ara reproduït a Fabra (2006a: 707-771), on la comparança es fa entre romanès, italià, francès, català, castellà i portuguès (i on apareixen altres llengües i dialectes). Altres gramàtics d'aquella època només tenien al davant la imatge i el model del castellà (i, en casos comptats, del francès).

5. L'article de 1923

Un altre text important de Fabra és l'article «El catalán y sus análogos», publicat anònimament a l'*Enciclopedia universal ilustrada Espasa-Calpe* l'any 1923 (any també deduït, v. la fitxa bibliogràfica). El text ha estat descobert recentment per Josep Murgades i per tant encara no és conegut (es publicarà a les *Obres completes* de l'autor) ni s'ha pogut valorar. A la meua manera de veure, constitueix un text important, perquè és un resum prou detallat de les característiques generals de la llengua i dels seus principals dialectes. Malauradament, a la part general Fabra només es refereix a l'aspecte fonètic (dedica només setze línies a les «múltiples é interesantes particularidades de carácter morfológico y sintáctico», p. 446b). Novament hem de remarcar que la caracterització dels fenòmens s'aconsegueix recorrent a la comparança contínua amb el francès, l'italià, el portuguès, l'anglès i el castellà (inclòs el castellà antic), i aquesta última llengua hi és clarament més present a causa del lector al qual l'*Enciclopedia* s'adreça. Algun cop s'hi addueix l'alemany.

Fabra comença exposant aspectes generals: el nom de la llengua; la divisió dialectal de Milà i Fontanals «en tres grupos ó dialectos capitales» (oriental, occidental i balear): característiques de cada un; altres «diferencias de orden fonético» en els grans dialectes (ieisme, distinció de *b* i *v*, diferent pronunciació del primer so de *gener*, apitxament, conservació de la *-r*, pronunciació com a *u* de la *o* tancada en rossellonès). Tot seguit exposa les característiques del parlar de Barcelona: sistemes vocàlic i consonàntic; l'ortografia; evolució del llatí al català i al castellà. Després de l'exposició general, Fabra dedica sengles apartats prou extensos al valencià, el mallorquí, l'aranès, l'alguerès i el rossellonès. V. detalls a Ginebra i Solà (2007: § 4.10).

6. Tres idees bàsiques de l'obra de Fabra

Per acabar, vull destacar tres idees o principis de l'obra de Fabra que em semblen importants. No pretenc pas dir que siguin els més importants o els únics importants: aquesta conferència s'ha de limitar als objectius marcats per l'organització.

a) La importància de la fonètica

Fins fa molt pocs anys, ens havíem fet de l'obra de Fabra una idea potser massa esquemàtica, concretada i tancada en les tres fases de la seva reforma del *corpus*: l'ortografia (1913, 1917), la gramàtica (1918) i el diccionari (1932). Avui, afortunadament, ja hem valorat un altre aspecte transcendental de la seva concepció de les llengües, el qual, però,

encara no forma part del saber del comú de les persones, per la simple raó que els llecs en una determinada matèria ens limitem a retenir-ne els aspectes més pràctics o que més fàcilment podem capir. Repassem, doncs, molt breument aquest aspecte de la preparació de Fabra.

Com a bon fill de la seva època, Fabra havia assimilat dels neogramàtics l'aspecte que aquests havien refinat més: les lleis fonètiques d'evolució de les llengües. A penes trobaríem cap obra major ni cap escrit menor de la seva primera època en què la fonètica no hi ocupi un lloc central. La inclou, per descomptat, com a primer capítol de les dues primeres gramàtiques (1891*a*, 1898) i li dedica cinquanta-sis pàgines de la tercera (1912). La fonètica ocupa una tercera part de la seva *Gramàtica francesa* (1919) i exactament la meitat de l'anglesa (1924). De fonètica tracten els principals dels seus grans articles tècnics del tombant de segle, l'«Étude de phonologie catalane» (1897), «Les *e* toniques du catalan» (1906), «Els mots à tons en el parlar de Barcelona» (1913), o bé són tant de matèria fonètica com ortogràfica («La representació de la *l* palatal», 1903, etc.). El *Diccionari ortogràfic* de 1917 és prou més que ortogràfic: conigna *sistemàticament* la pronunciació dels casos de contactes vocàlics. Exclusivament a la fonètica va dedicar el nostre autor un dels cursos orals que s'han conservats amb més fidelitat, el *Curset de fonètica* de l'any 1933, pres taquigràficament per Adolf Florensa, en què Fabra explicava un llibre paral·lel de Grammont aparegut aquell mateix any a França (v. detalls a Lloret i Ramos, 2006: 671-679). L'aspecte fonètic ocupa la major part de les pàgines en què Fabra, per la boca prestada d'Esteve Arnau (1893, 1900), trinxa literalment els manuals d'ensenyament del francès de la seva època. I finalment, com hem dit al § 5, la fonètica és la columna vertebral del seu article de 1923.

Però ara vull ensenyar una mostra commovedora —que diria Ferrater— d'aquest aspecte. A la primera pàgina del *Silabari* de l'any 1904 ja es revela la centralitat de la fonètica en la ment de Fabra. El *Silabari* comença amb les vocals, distribuïdes en doble sèrie, així (p. 5):

à è é í ò ó ú
a e i o u

I tot seguit hi ha una nota en lletra petita, destinada al mestre:

Fer notar les tres *e*, les tres *o* i les dues *a* sense parlar de les llurs denominacions: *e* oberta (è), *e* tancada (é), etc. N'hi ha prou que l nen dongui a cada lletra l seu valor: à és la *a* de *llavi*; *a* és la *a* de *camí*; è és la *e* de *vela*; é és la *e* de *vella*; *e* és la *e* de *nebot*; ò és la *o* de *nova*; ó és la *o* de *jove*; o és la *o* de conill.

Fer notar les vocals equivalents: *a i e, i i í, o, u i ú*.

La nota va, evidentment, adreçada a parlants del dialecte central. Aquest detall fonètic, explicat d'aquesta manera tan intel·ligible, es va repetint cada vegada que cal: a propòsit de les esses sorda i sonora, etc. Vull creure que almenys la meitat dels qui van escoltar aquesta

conferència i la meitat dels qui la llegiran han estat víctimes, com jo, de la manca d'aquest guiatge elemental. A la nadala *El desembre congelat* hi ha un fragment que fa així:

D'una ro ro ro, / d'una sa sa sa, / d'una ro, d'una sa, / d'una rosa bella, / fecunda i poncella.

Evidentment, es tracta d'un joc amb la paraula *rosa* (*ro-sa*) i, per tant, cal pronunciar amb essa sonora i amb vocal neutra ([zə]) els fragments *sa sa sa* (en nord-occidental, [zɛ]). Però moltíssima gent ha après a cantar-los amb essa sorda i vocal *a* ([sa]).

Afegim-hi, encara, que és altament alligador que un home de la categoria acadèmica de Fabra sabés «baixar» també fins al graó més humil de l'escala educativa.

b) Com es fa una gramàtica aplicada

Fabra critica durament les gramàtiques didàctiques del seu temps perquè no s'han plantejat una cosa tan elemental com que l'ensenyament de llengües ha d'eliminar aspectes de lingüística general, que són comuns a totes les llengües, com ara les definicions de les parts de l'oració o una multitud de classificacions que pul·lulen pels manuals. Un manual d'aquesta mena generalment ha de ser una *gramàtica comparativa* i, per tant, ha de focalitzar els aspectes *diferencials*. De fet, l'ensenyament del català es trobava en l'època de Fabra (i malauradament encara avui, potser més i tot) exactament amb aquesta necessitat, i Fabra va adaptar a aquest criteri totes les seves gramàtiques. Això ho diu ja en una conferència l'any 1892 (reportada a *L'Avenç*, juliol, p. 222) i ho repeteix en la llarga crítica de les gramàtiques franceses, crítica en la qual queden englobades també les gramàtiques d'altres llengües:

Un professor de llatí exigeix a nens de deu anys el coneixement d'arrels gregues i sànscrites. Un altre els demana quin va ésser el primer gramàtic que va posar l'interjecció entre les parts de l'oració. En tal institut estudiants de francès han d'aprendre que la llengua francesa prové de l'hebreu, i en tal altre, que prové *a priori* del sànscrit, servint d'intermediaris el llatí i el celta (de Murgades, 2005: 61).

Evidentment, la gramàtica històrica no té tampoc cabuda en aquest tipus d'activitat, i això no ho saben tampoc molts dels seus contemporanis, que aspiraven a redreçar la llengua a cop de gramàtica històrica. Això és típic de les persones que han descobert una cosa que sospiten que és important, però que no han assimilat: aquestes persones s'omplen la boca de la nova teoria i el lector no arriba a saber on es vol anar a parar. Escoltem com ho diu Fabra:

Nosaltros estudiem preferentment la llengua parlada [...]. Altros creuen més convenient fer la gramàtica històrica. Més convenient no ho és: és sí útil, perquè, si es fa bé, trobarem en ella l'explicació de l'estat actual de la nostra llengua [...]. Però els estudis històrics no deuen fer-se amb la pretensió de que la gramàtica d'un català antich determinat hagi de ser la *gramàtica* del modern català literari. ([P. E.] 1891b: 388)

c) Distinció entre evolució popular i cultisme

Es tracta d'un detall que es troba a les beceroles de qualsevol aproximació a una llengua romànica i fins i tot a moltes altres llengües. Però un detall que molts «gramàtics» i lexicògrafs contemporanis de Fabra ni tan sols havien descobert. Això els impedia de trobar l'ordre i la solució en qüestions d'ortografia i de lèxic. I així, d'una banda, el senyor Salvador Oliva, al Congrés de 1906 es farà un embolic amb les paraules que, segons ell, contenen el so de la *x* catalana (v. § 4*d*); i d'una altra banda, molts lexicògrafs recolliran paraules com *ambient*, *mig-ieval*, *mesal* o *profond*, en lloc de o amb preferència a *ambient*, *medieval*, *mensual* o *profund*. Uns quants noms coneguts que es troben en aquesta situació: Josep Nonell, Marià Grandia, Antoni Careta o Lluís Fullana (v. Gimeno, 2006).

7. Conclusió

Pel que fa a l'aspecte que m'ha sigut encomanat, caldrà concloure que l'any 1906 Fabra posseïa en grau màxim tots els coneixements de lingüística general, de lingüística romànica i de lingüística catalana que podia tenir un científic en aquells moments. Però aquesta afirmació ja era vàlida des de l'any 1892. Un observador de la seva feina tècnica difícilment percebria cap canvi en el nostre gramàtic de 1892 endavant, si no és en l'aspecte que apunta Mascaró: un canvi, pràcticament imperceptible, d'una època en què feia valdre fonamentalment el poder de la raó científica a una altra època en què el seu prestigi públic i popular es consolida i en què realitzarà les grans obres normatives.

Bibliografia

1. De Fabra

- 1891*a*: *Ensayo de gramática de catalán moderno*. Barcelona: L'Avenç (edició facsímil, juntament amb Fabra 1898. Barcelona: Alta Fulla, 1993). [Reproduït a Fabra, 2005: 207-329]
- 1891*b*: «Afixos pronominals y teoria de l'apostrofo». *L'Avenç* [Barcelona], 31.XII, p. 385-389.
- 1892: «Sobre la reforma lingüística y ortográfica». *La Vanguardia* [Barcelona], 22.III, p. 4. [Reproduït a Miracle, 1968: 269-273; a Lamuela i Murgades, 1984: 164-169, i a *Homenatge*, 1998: 79-84]
- 1893: Esteve Arnau: «L'ensenyança de la llengua francesa a l'Institut de Barcelona». *L'Avenç* [Barcelona], 15.I, p. 5-7; 31.I, p. 24-28; 15.II, p. 40-43; 28.II, p. 58-62; 30.IV, p. 122-126. [Reproduït a Murgades, 2005: 25-59]

- 1897: «Étude de phonologie catalane». *Revue Hispanique* [París; Nova York], IV, p. 5-30, 347. [Reproduït a Fabra, 2006b: 57-83]
- 1898: *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: L'Avenç (edició facsímil, juntament amb Fabra 1891a. Barcelona: Alta Fulla, 1993). [Reproduït a Fabra, 2005: 333-439]
- 1900: Esteve Arnau: «L'ensenyança oficial a Catalunya. El programa de l'assignatura de francès». *Catalonia* [Barcelona], núm. 9, p. 76. [Reproduït a Murgades, 2005: 61-64]
- 1903: «La representació de la *l* palatal en català». *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* [Ciutat de Mallorca], núm. I (novembre 1903), p. 562-569. [Reproduït a Fabra, 2006b: 87-94]
- 1904: *Silabari català*. Barcelona: L'Avenç. [Reproduït a Fabra, 2006a: 51-201]
- 1905: «Les tres preteses lleis d'escursament, de distinció i d'eufonia». *El Poble Català* [Barcelona], 9 i 16 de setembre. [Reproduït a Fabra, 1911: 92-105, amb el títol «Els nostres savis»]
- 1906a: «Qüestions d'ortografia catalana». A: *Primer Congrés*, p. 188-221. [Reproduït a Fabra, 2006b: 107-140]
- 1906b: «Esmena total» al tema d'Alcover (1906). A: *Primer Congrés*, p. 129 i 683.
- 1906c: «Esmena total» al tema d'Obrador (1906). A: *Primer Congrés*, p. 137-138 i 684-685.
- 1906d: «Esmena total» al tema d'Oliva (1906). A: *Primer Congrés*, p. 162 i 685-686.
- 1906e: «Les *e* toniques du catalan». *Revue Hispanique* [París; Nova York], núm. xv, p. 9-23. [Reproduït a Fabra, 2006b: 143-157]
- 1911: *Qüestions de gramàtica catalana*. Barcelona: L'Avenç.
- 1912: *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: L'Avenç. [Facsimils: Barcelona: Leteradura, 1997, sense l'antologia ni el vocabulari; Aqua, 1982; Fabra, 2005: 443-946]
- 1913: Institut d'Estudis Catalans. *Normes ortogràfiques*. Barcelona: L'Avenç.
- 1913-1914: «Els mots àtons en el parlar de Barcelona», *Butlletí de Dialectologia Catalana* [Barcelona], núm. I (1913 [1914]), p. 7-17; II (1914), p. 1-6. [Reproduït a Fabra, 2006b: 231-248]
- 1917: *Diccionari ortogràfic*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [Reproduït a Fabra, 2008: 231-678]
- 1918a: *Gramàtica catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [Altres edicions notables: 1930. 5a ed.; 1933. 7a ed. Reedicions de la 7a ed.: 1981. Barcelona: Aqua. Facsímil: 1995 i altres. Barcelona: IEC]
- 1918b: *Gramàtica catalana. Curs mitjà*. Barcelona: Pedagògica. [Reproduït a Fabra, 2006a: 221-317]
- 1919: *Gramàtica francesa*. Barcelona: Catalana. [Reproduït a Fabra, 2006b: 339-637]
- [1923]: «El catalán y sus analogos». *Enciclopedia universal ilustrada Espasa-Calpe*, volum XXI, p. 444-450. [Data deduïda: els volums d'aquesta obra no en duen. Article anònim, com tots els de l'obra: per indicis diversos sabem que és de P. F.; però no ho és la bibliografia, que hi apareix més endavant, p. 778-779, farcida d'errors, repeticions i altres arbitrarietats]
- 1924: *Gramàtica anglesa*. Barcelona: Catalana. [Reproduït a Fabra, 2006b: 667-983]
- 1932: *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Llibreria Catalònia. [Reproduït a Fabra, 2007: 153-1959]

- 1933: *Curset de fonètica*. [Reproduït a Fabra, 2006b: 773-812]
- 2005: *Obres completes*. Vol. 1. Barcelona: ECSA, Edicions 62; València: Edicions 3i4; Palma: Moll.
- 2006a: *Obres completes*. Vol. 2. Barcelona: ECSA, Edicions 62; València: Edicions 3i4; Palma: Moll.
- 2006b: *Obres completes*. Vol. 3. Barcelona: ECSA, Edicions 62; València: Edicions 3i4; Palma: Moll.
- 2007: *Obres completes*. Vol. 5. Barcelona: ECSA, Edicions 62; València: Edicions 3i4; Palma: Moll.
- 2008: *Obres completes*. Vol. 4. Barcelona: ECSA, Edicions 62; València: Edicions 3i4; Palma: Moll.

2. D'altres autors

- ALCOVER, Antoni M. (1906). «Concordansa del participi ab el terme d'acció». A: *Primer Congrés*, p. 124-128 i 683.
- ARNAL, Antoni (2000). «La influència d'Otto Jespersen en la lingüística de Pompeu Fabra». A: GINEBRA *et al.* [ed.], I, p. 25-39.
- BONET, Sebastià (2005). «Les principals gramàtiques catalanes de Pompeu Fabra». A: FABRA (2005), p. 159-204.
- CASES, Melcior (1903). «Ortografia de la *l* palatal i de la *l* doble». *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* [Ciutat de Mallorca], núm. 1 (gener 1903), p. 200-202.
- COROMINES, Joan (1954). *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Vol. 1. Madrid: Gredos.
- GIMENO BETÍ, Lluís (2006). «El Primer Congrés i València: la intervenció morfològica del Pare Fullana». A: PEREA i COLÓN [ed.], p. 139-153.
- GINEBRA, Jordi; SOLÀ, Joan (2007). *Pompeu Fabra: vida i obra*. Barcelona: Teide.
- MARTÍNEZ GIL, Raül-David i PRADILLA, Miquel Àngel [ed.] (2000). *La lingüística de Pompeu Fabra*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Universitat Rovira i Virgili. 2 vol. *Homenatge a Pompeu Fabra 1868-1948* (1998). *Fidelitat a la llengua nacional. Biografia. Antologia. Bibliografia*. Barcelona: Generalitat de Catalunya / Institut d'Estudis Catalans.
- JULIÀ-MUNÉ, Joan (2005). «Introducció general a l'època i a la lingüística catalana». A: FABRA (2005), 93-153.
- (2006). «Les contribucions lingüístiques al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana: planificació de corpus *versus* planificació d'estatus». *Estudis Baleàrics* [Mallorca] núm. 82/83, p. 183-206.
- LAMUELA, Xavier; MURGADES, Josep (1984). *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.
- LLORET, Maria-Rosa; RAMOS, Joan-Rafael (2006). Pròlegs a diverses obres. A: FABRA (2006a).
- MARQUET, Lluís [cur.] (2002). *Fabra abans de Fabra. Correspondència amb Joaquim Casas Carbó*. Vic: Eumo / Universitat de Girona / Universitat de Vic.
- MASCARÓ, Joan (2006). «L'obra científica de Pompeu Fabra. Articles majors». A: FABRA (2006b), p. 13-54.
- MIRACLE, Josep (1968). *Pompeu Fabra*. Barcelona: Aymà. [Facsimil, Barcelona: Proa 1998]

- MURGADES, Josep (2000). «Fabra, entre la contestació i la institucionalització». A: ARGENTER, Joan [ed.], *Simposi Pompeu Fabra*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 31-57.
- (2005). *Textos desconeguts de Fabra*. Lleida: Punctum: Grup de Recerca en Ecdòtica de la Universitat de Barcelona.
- NONELL I MAS, Jaume (1895). *Anàlisi morfològich de la llènga catalana antiga comparada ab la modèrna*. Manresa: Establiment tipogràfic de Sant Joséph.
- OBRADOR, Bernat (1906). «Del ús dels verbs auxiliars catalans». A: *Primer Congrés*, p. 130-135 i 684.
- OLIVA, Víctor (1906). «Sobre procedencia y ortografía de la x catalana». A: *Primer Congrés*, p. 150-161 i 685.
- PEREA, Maria Pilar (2006). «El Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana: Una visió des de dins». A: PEREA i COLÓN [ed.], p. 65-88.
- COLÓN DOMÈNECH, Germà [ed.] (2006). *El Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Reflexions i projeccions*. Barcelona: Castelló de la Plana: PPU.
- PÉREZ SALDANYA, Manuel (1998). *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*. València: Universitat de València.
- PLA, Josep (1969). *Obra completa*. Vol. XI. Barcelona: Destino.
- Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona: Joaquim Horta 1908.
- SEGARRA, Mila (2008). «L'obra ortogràfica de Pompeu Fabra». A: FABRA (2008), p. 13-64.